

Branka Ujaković
Hrvatski školski muzej
Zagreb

UDK/ 37.014.22(497.5) "1900/1950"
376.76(497.5) "1900/1950"

Primljeno: 2002. godine
Pregledni članak / Review

UDŽBENICI ZA OPISMENJAVANJE ODRASLIH U PRVOJ POLOVICI XX. STOLJEĆA

Zbog velikoga broja nepismenog stanovništva početkom XX. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji, a zatim i Dalmaciji i Istri, intenzivira se pokret za suzbijanje analfabetizma, uglavnom organiziranjem tečajeva za opismenjavanje. Rad pokušava usporedno prikazati udžbenike za opismenjavanje odraslih koji se u to vrijeme, kao sastavni dio pokreta, javljaju.

Ključne riječi: opismenjavanje odraslih, udžbenici, Hrvatska, 1900.–1950. godine

UVOD

Znanje temeljnih vještina – čitanja i pisanja – mjerilo je naobrazbe i pojedinca i čitavoga naroda. Broj nepismene populacije pokazuje razinu opće izobrazbene zaostalosti naroda. S vremenom se pri popisivanju stanovništva počeo bilježiti i broj pismenog i nepismenog stanovništva (analfabeta).

U kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji broj analfabeta može se pratiti tek od popisa stanovništva u zemljama krune sv. Stjepana (1870., 1880. i 1890. godine). Krajem XIX. stoljeća (popis iz 1880. godine) Hrvatska i Slavonija imaju 77,9 posto odrasloga nepismenog stanovništva. U sljedećih trideset godina broj se nepismenog stanovništva (starijeg od 12 godina) smanjio na 48,8 posto (podaci iz 1910. godine). U to vrijeme u Istri je 39 posto, a u Dalmaciji 63 posto nepismenog stanovništva.

Opća stopa nepismenih (broj nepismenih na sto stanovnika starijih od 10 godina) u Hrvatskoj je 1921. godine iznosila 37,5 posto, a tijekom sljedećih

deset godina taj se postotak smanjio na 31,5 posto. Prema popisu stanovništva iz 1931. godine (posljednji popis prije Drugoga svjetskog rata) doznajemo da je nepismenog stanovništva na području Savske i Primorske banovine bilo 34,7 posto. Podaci prvoga poslijeratnog popisa stanovništva, iz 1948. godine, govore o 15,6 posto nepismenih. Godine 1953. u Hrvatskoj je 5,2 posto nepismenog stanovništva od 10. do 14. godine života, 5,5 posto nepismenih od 15. do 19. godine života te 5,3 posto nepismenih od 20. do 24. godine života.

Zbog velikoga broja nepismenog stanovništva, uz razne zakonske propise o obvezatnom školovanju od kraja XIX. stoljeća, ulagani su naponi u organiziranje opismenjavanja odraslih.

POKRET ZA SUZBIJANJE NEPISMENOSTI

Pokret za suzbijanje analfabetizma u Hrvatskoj i Slavoniji intenzivirao se početkom XX. stoljeća organiziranjem tečajeva za opismenjavanje – analfabetskih tečajeva, a proširio se i na Dalmaciju i Istru. Osim tečajeva pokret je uključivao i pučka predavanja (koja su održavali pučki učitelji, profesori, sveučilištarci i učenici viših razreda srednjih škola).

Kraljevska zemaljska vlada također je jedan od sudionika pokreta protiv nepismenosti svojega stanovništva. Tako u njezinoj nakladi 1902. godine izlazi *Čitanka za odrasle abecedarce u Hrvatskoj i Slavoniji*.

U segmentu borbe protiv nepismenosti koji se odnosi na organiziranje i održavanje analfabetskih tečajeva i pučkih predavanja važno je istaknuti ulogu *Društva hrvatskih sveučilišnih građana za pouku analfabeta* koje je osnovano 1905. godine (a kasnije djeluje pod imenom *Klub ABC*). Poticaj osnutku *Društva* bio je velik postotak nepismenih te želja da se on umanju upravo pokretanjem posebnih – analfabetskih – tečajeva. Do godine 1910. *Društvo* je održalo 265 tečajeva.

Osim *Čitanke*, izašle u nakladi Kraljevske zemaljske vlade, početkom XX. stoljeća rabi se čitanka i metoda opismenjavanja odraslih Franje Anderlića, učitelja iz Zagreba. Anderlić je u tom udžbeniku, na temelju *Očenaša*, razradio svoj metodički postupak za poučavanje nepismenih čitanju i pisanju u deset lekcija nazvan *Anderličeva metoda*. Metoda se temelji na asocijaciji predodžaba polazeći od poznatoga ka nepoznatom. Anderlić je isticao da učiteljem nepismenih može biti svaki pismen čovjek te da svatko može naučiti čitati i pisati za 10 sati. Osobito uspješnom metoda se pokazala u opismenjavanju vojnika. Sam Anderlić održao je nekoliko tečajeva koji su trajali od 10 do 15 dana, a njegova je *Čitanka* poslužila kao dodatni poticaj pokretu protiv nepismenosti u Dalmaciji.

Društvo hrvatskih sveučilišnih građana za pouku analfabeta i nadalje vrlo aktivno djeluje. Šest godina nakon svojega osnutka (1911.) izdaje udžbenik *Abecedarka. Nova metoda za obučavanje analfabeta*, autora Antuna Peulića. Nastao je na osnovi iskustva rada *Kluba ABC*, a novost metode sastoji se u tome da se slova uče pomoću slika nad kojima piše riječ sastavljena od učniku poznatih slova (osim početnoga slova). Iste godine Antun Peulić i Rudolf Herceg pišu *Uputu za poučavanje odraslih nepismenih*. Rudolf Herceg pisao je i udžbenike za opismenjavanje odraslih, tzv. *Abecedarke* koje su doživjele mnoga izdanja. Otprilike u to vrijeme i u Dalmaciji jača interes za poučavanje nepismenih, pa se osnivaju društva s tom zadaćom – *Gospojinsko društvo Pozvzd* (Ston) i društvo u Drnišu.

Anderličevom *Čitankom* te *Abecedarkom Kluba ABC* služili su se i učitelji, profesori i studenti koji su radili na opismenjavanju odraslih u Istri. Studenti su bili organizirani u društva za opismenjavanje *Dobrila* i *Istra*.

U ožujku 1912. godine ban kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije donio je naredbu koja je sadržavala i upute za održavanje analfabetskih tečajeva. Propisana je njihova svrha: pružiti priliku onima koji ne polaze ili nisu polazili pučku školu da uz vjerske i ćudoredne upute nauče za svakodnevni život najnužnija znanja: čitanje, pisanje i računanje. U tečajevima se uči *kršćanski nauk po nedjeljama i blagdanima, hrvatski ili srpski jezik i računstvo*.

Prema statutu za analfabetske tečajeve oni se dijele na tečajeve za neškolovane školske obveznike i tečajeve za šegrte analfabete i ostale nepismene žene i muškarce. Uz tu je naredbu propisan i nastavni plan i program prema kojemu su morali biti uređeni udžbenici za osnovnu izobrazbu/opismenjavanje odraslih (uče se samo najpotrebnija znanja). Već krajem 1912. godine, na temelju spomenute naredbe, otvoreno je oko 200 analfabetskih tečajeva.

Dvadesetih i tridesetih godina XX. stoljeća pojavljuju se čitanke za odrasle i za analfabetske tečajeve Stjepana Bosanca i Stjepana Ratkovića, u to vrijeme autora čitanaka za osnovne škole u Hrvatskoj. Zajedno su napisali *Čitanku za odrasle I.* (Zagreb, 1923.), a Ratković piše *Čitanku za analfabetske tečajeve I.* (Zagreb, 1931.).

Godine 1927. osnovano je *Seljačko sveučilište* u Zagrebu koje provodi tromjesečne i petomjesečne tečajeve u gradovima i kraće tečajeve opismenjavanja u selima.

Tijekom Drugoga svjetskog rata na područjima pod vlašću partizana organiziraju se različiti tečajevi opismenjavanja. Nailazimo na podatke da 1943. godine radi 150 analfabetskih tečajeva, a tijekom sljedeće dvije godine njihov broj se povećao na više od 500. Aktivnosti povezane s opismenjavanjem provode se intenzivno od kraja rata do 1948. godine. Godine 1945. izašla je

Početnica za nepismene (uredili su je Z. Špoljar, Z. Munko, T. Prodanović i G. Vitez).

Možemo reći da se cjelovita osnovna izobrazba odraslih u Hrvatskoj počinje organizirati 1947. godine. Te je godine vlada NRH donijela *Uredbu o školama za opće obrazovanje radnika i Okvirni plan rada na narodnom prosvjećivanju*, počinju se otvarati škole u većim gradovima i industrijskim središtima (prva u Zagrebu 1947. godine), no nastavni plan i program za osnovno opće obrazovanje odraslih donesen je tek 1961. godine. Ipak, odrasli nepismeni i dalje su opismenjivani te su nastajali novi udžbenici – početnice po kojima se radilo. Takozvani *redakcioni odbor* 1948. godine sastavlja *Početnicu za odrasle*.

Pedesetih godina, kada tzv. narodno prosvjećivanje prerasta u posebno područje društvene brige za izobrazbu odraslih, izlazi *Početnica za odrasle* Makse Štromara (4. prerađeno izdanje u nakladi Školske knjige izašlo je 1954. godine).

Rad pokušava usporedno prikazati udžbenike/početnice za opismenjivanje odraslih u prvoj polovici XX. stoljeća, analizu njihova oblikovanja, sadržaja, rasporeda gradiva, uporabe ilustracija, načina obrade gradiva, definiranja pojmova i slično, kako bi se uočile sličnosti i razlike te njihov postupni razvitak.

ANALIZA UDŽBENIKA ZA OPISMENJAVANJE ODRASLIH U PRVOJ POLOVICI XX. STOLJEĆA

Analizirani su sljedeći udžbenici:

1. Čitanka za odrasle abecedarce u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1902.
2. Anderlić, F.: Čitanka za abecedarce, Zagreb, 1905.
3. Peulić, A.: Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenih, Zagreb, 1912. (2. izdanje)
4. Bosanac, S., Ratković, S.: Čitanka za odrasle I., Zagreb, 1923.
5. Herceg, R.: Nova Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenjaka, Zagreb, 1926.
6. Ratković, S.: Čitanka za analfabetske tečajeve I., Zagreb, 1931. (3. izdanje)
7. Početnica za nepismene, Zagreb, 1945.
8. Početnica za odrasle, Zagreb, 1948.
9. Štromar, M.: Početnica za odrasle, Zagreb, 1954. (4. prer. izdanje)

Udžbenici su analizirani po sljedećim elementima:

- raspored (struktura) gradiva unutar udžbenika
- način obrade gradiva unutar cjelina udžbenika
- uporaba ilustracija
- tekstovi upotrijebljeni u udžbeniku
- popratni sadržaji (ako ih ima)
- računica
- metodički instrumentarij (ako ga ima).

Čitanka za odrasle abecedarce u Hrvatskoj i Slavoniji (naklada Kr. zemaljske vlade, 1902.) podijeljena je u dvije cjeline. Prva je cjelina početnica, a druga čitanka. Početnica je ilustrirana radi što lakšeg svladavanja slova i riječi. Obrađuju se mala slova abecede, usporedo pisana i tiskana. Postupno se spajaju u slogove, slogovi u riječi, a riječi u rečenice. Kod spajanja slogova u riječi rabe se prethodno obrađena slova i slogovi. Na kraju prvoga *stupnja* početnice nalaze se kratki tekstovi. Drugi *stupanj* početnice obrađuje velika pisana i tiskana slova, po jedno ili dva, popraćena s dvije do tri rečenice u kojima su ta slova upotrijebljena (ne obrađuju se abecednim redoslijedom). Slijede kratki tekstovi različite tematike popraćeni definicijama. Definirana je uporaba velikoga slova u pisanju, pisanje imena, uporaba zareza, dvotočke, postavljanje pitanja i tako dalje.

Druga cjelina udžbenika je čitanka koja sadrži trideset i devet tekstova – *štiva* te na kraju brojeve. Tekstovi su različitoga sadržaja i oblika. Pregledana su izdanja *Čitanke* iz 1906., 1909., 1913. i 1914. godine koja su identična ovomu opisanomu.

Čitanka za abecedarce Franje Anderlića (1905.) podijeljena je u dvije cjeline. Prva cjelina – početnica – u deset lekcija obrađuje abecedu na temelju molitve *Očenaš*. U prvoj je lekciji obrađeno svih pet samoglasnika uz pripadajuće ilustracije (i – igla, u – uho, e – evanđelje, o – oko, a – anđeo), usporedo se rabe pisana i tiskana mala slova. Druga lekcija bavi se suglasnicima koji su obrađeni na isti način kao samoglasnici u prvoj lekciji. U trećoj lekciji, osim slova, obrađeni su i brojevi te se gradivo na taj način obrađuje do kraja desete lekcije.

Druga cjelina sastoji se od čitave molitve *Očenaš* (otisnuta pisanim i tiskanim slovima), dvadeset i osam zagonetka (otisnute tiskanim slovima, uz njih su manjim tiskanim slovima i njihove odgonetke), osam pitalica s odgovorima (tiskanim slovima u kurzivu), teksta *Mudri težak*, *Naputka za pisanje* (otisnut tiskanim slovima; objašnjava uporabu malog i velikoga slova, primjere daje krasopisom pisanim slovima – osobna imena, gradovi, ulice – te uporabu

uskličnika, upitnika, zarez i dvotočke), *Pravila za život*, rukopisnog teksta naslovljenog *Dragi prijatelju!* te primjera potvrde o primitku – *namire*.

Abecedarka. Nova metoda za obučavanje analfabeta Antuna Peulića (ovdje analizirano drugo izdanje iz 1912. godine) sastoji se od dvije velike cjeline: početnice i čitanke (uredio Rudolf Herceg). U početnici su u deset manjih cjelina obrađena slova abecede, a na početku svake od njih su po dvije ilustracije. Slova su upisana u crtovlje (mala pisana i tiskana slova) te pri dnu stranice bez crtovlja. Najprije se usvajaju samoglasnici, a zatim suglasnici (obrada suglasnika započinje ilustracijom iznad koje je napisan pojam koji je prikazan, njegovo početno slovo deblje je otisnuto, suglasnici se zatim sa samoglasnicima spajaju u slogove, riječi i jednostavne rečenice). Slijedi abeceda – unutar crtovlja otisnuta su mala i velika tiskana i pisana slova. Početnica završava cjelinom koja se bavi brojevima.

Čitanka se sastoji od tekstova različite tematike i sadržaja – *Očenaš*, poslovice, *Kako valja raditi*, *Mudrac*, *Zadruga*, *Patka i žaba*, *Hrvatska domovina...* – koji postupno postaju sve duži, a svi su poučni i moralni te stoga korisni za život. Slijedi računica u kojoj su definirani brojevi, brojke, računanje (osnovne računске operacije), razlomci, mjere za prostor i težinu, a koja sadrži i sljedeće tekstove: *Iz popisa (statistike) cijeloga svijeta*, *Hrvatski narod i hrvatske zemlje*, a završava primjerom, rukopisno otisnutim, adresiranja i pisanja pisma. Karakteristično je za ovaj dio čitanke da je to potpuno tekstualna cjelina – uz vrlo malo primjera računskih operacija – u kojoj je sve prikazano opisno.

Čitanka za odrasle I. Stjepana Bosanca i Stjepana Ratkovića (1923.) sadrži, kao i *Čitanka za analfabetske tečajeve I*. Stjepana Ratkovića (1931.), gradivo/tekstove jednako raspoređene u osam cjelina: poslovice, pitalice, pripovijetke, zagonetke, pjesme, zagonetke, poslovice i rukopisi. Zapčinje jednostavnim poslovicama (veća slova, dvije riječi), a zatim prelazi na složenije te se postupno slova smanjuju. Zatim autori navode četrdeset i devet pitalica u dijaloškom obliku i devet u obliku kratkih pitanja čiji su odgovori otisnuti naopako ispod pitanja u zagradi, manjim slovima i kurzivom. Slijede četrdeset i četiri pripovijetke čiji se tekstovi postupno produžuju, a veličina slova kojima su otisnuti smanjuje. Sadržajno je riječ o poučnim tekstovima s porukom od kojih su neki opterećeni stereotipima. Nakon pripovijedaka uvrštene su zagonetke (s odgonetkama), dvadeset i šest pjesama (ljubavne i junačke), ponovno zagonetke s odgonetkama, poslovice te, na koncu, rukopisi koji se sastoje od devet tekstova – kopija, različitih pisanih rukopisa (poslovice, mudre izreke...). Nakon posljednje cjeline autori se obraćaju čitateljima.

Nova Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenjaka Rudolfa Hercega (1926.) gradivo organizira u dvije cjeline. Prva cjelina – početnica – je

ilustrirana. Iznad svake ilustracije stoji pojam koji ona prikazuje. Usporedo se obrađuju pisana i tiskana slova (najprije samoglasnici), zatim slogovi i riječi. Počinje se s lakšim i češćim slovima, zatim slijede teža i rjeđa – dakle, ne prati se abecedni redoslijed slova pri obradi. Nastavlja se s pregledom malih i velikih slova (pisanih i tiskanih) te pregledom brojeva (1–100 brojkom i riječima, do 1000 te rimskih i arapskih brojeva do 12). Drugi dio udžbenika – čitanka – sadrži tekstove različite tematike, od jednostavnih ka složenima. U sklopu tekstova je i hrvatska himna te tekstovi S. i A. Radića.

Početnica za nepismene (uredili Špoljar, Munko, Prodanović i Vitez) izlazi 1945. godine. Gradivo je raspoređeno po prepoznatljivom modelu. Pri obradi slova rabe se ilustracije (kao u već opisanim udžbenicima). Počinje se samoglasnicima (i – igla, u – udica...), a tiskana i pisana, mala i velika slova obrađena su usporedo. Već kod trećeg slova povezuje ih se u slogove i riječi (slova koja su već obrađena), zatim u rečenice te kratke tekstove. Slijedi abeceda, tiskana i pisana (mala i velika slova) te definicija abecede. Otisnuto je svih trideset slova abecede (u tiskanom i pisanom obliku) te su za svako slovo navedene po dvije *narodne poslovice i mudre riječi*. Slijedi definiranje uporabe velikoga slova, znakova kod pisanja (točka, zarez...), uz navođenje primjera. Tekstovi u sljedećoj skupini uglavnom veličaju Tita, partiju, partizanski pokret ili su *narodni*. Zanimljivo je istaknuti sljedeću skupinu tekstova, a to su tekstovi vezani uz širenje pismenosti: *Čemu nam treba pismenost, Bez pismenosti nema pravog napretka...*, u sastavu kojih je i tekst S. Radića *O školi i znanju*. Preposljednja cjelina početnice bavi se ćirilicom. Uključuje tekst o ćirilicnom pismu, tablicu tiskanih i pisanih latiničnih i ćirilicnih slova (velikih i malih) te, na koncu, tekstove na ćirilici (prvo tiskane zatim pisane). Početnica završava cjelinom nazvanom *Računica*. Najprije se usvaja čitanje i pisanje brojeva, njihovo lijepo pisanje (prema navedenim primjerima), zatim se uče jednoznamenasti i dvoznamenasti brojevi. Slijede vježbe i zadaci, uz definiranje i objašnjenja pojedinih pojmova. Usvaja se zbrajanje i oduzimanje, zatim množenje i dijeljenje te razlomci. *Računica* završava kratkim rezimeom naučenoga: *Što smo naučili?* (čitati i pisati sve arapske brojeve, čitati i pisati 12 rimskih brojeva, pismeno pribrajati i oduzimati, množiti napamet (1 x 1), pismeno množiti i dijeliti s jednoznamenastim brojem, mjere za dužinu, težinu, tekućine, površine i vrijeme te čitati i pisati razlomke).

Početnica za odrasle takozvanog *redakcionog odbora* (1948.) sastoji se od triju cjelina. Prva cjelina ovoga udžbenika jest početnica. Slova se obrađuju uz ilustracije, tiskana i pisana, mala i velika. Započinje se samoglasnicima, slijedi spajanje slova u slogove, slogova u riječi, riječi u jednostavne rečenice te rečenica u tekstove. Tekstovi su isprva, kao i rečenice, jednostavni. Slijede sve

složenije rečenice i duži tekstovi. Druga cjelina udžbenika, čitanka, započinje himnom FNRJ i tekstovima povezanim s J. B. Titom te vojskom. Dalje se pojavljuju ilustracije i fotografije koje prate sadržaje pojedinih tekstova. Slijede pjesme različite tematike, izvaci iz Ustava FNRJ, tekst o M. Gupcu te tekstovi koji objašnjavaju nastanak dana, govore o razlici između biljaka i životinja, razlozima zbog kojih pijemo vodu, uzročnicima zaraznih bolesti i slično. Zatim se obrađuje ćirilica (tiskana i pisana slova, razlike između latinice i ćirilice). Treći je dio *Početnice* nazvan *Računica – Učimo računati*. Brojevi do devet predočeni su ilustracijama (ljudi, životinja...), slijede vježbe pisanja brojaka, vježbe zbrajanja, usvajanja pojma jedinice i desetice, mjera. Obradene su osnovne računске operacije (zbrajanje, oduzimanje, množenje i dijeljenje), najprije s brojevima do 20, zatim s brojevima do 100 te, na koncu, s brojevima do 1000. Posljednji dio, posvećen računanju, završava tekstualnim zadacima, računskim zadacima, pismenim računanjem. Kao prilog udžbeniku, na posebnom listu, otisnuta je abeceda (po tri otiska svakoga slova – malog i velikoga, koji nisu poredani abecednim redom). Drugo izdanje *Početnice za odrasle*, iz 1949. godine, jednako je prvom, ovdje opisanom, izdanju.

Početnica za odrasle Makse Štromara (4. prerađeno izdanje iz 1954.) koncipirana je kao i prethodne početnice, no uočljive su neke sadržajne različitosti. Prvi dio udžbenika gotovo je identičan onome iz *Početnice* iz 1948. godine, a uz himnu *Hej Slaveni*, uvrštena je hrvatska himna *Lijepa naša domovino*. Slijede tekstovi o Titu, različitim dijelovima Jugoslavije te tekstovi pisaca iz različitih dijelova Jugoslavije. Skupine tekstova u cjelinama koje slijede tematski su različite. Uključuju tekstove o prvobitnoj zajednici, borbi Hrvata protiv Franaka, životu seljaka u feudalnoj Hrvatskoj, Lenjinu, Titu i tako dalje. Prate ih ilustracije, a između tekstova su narodne poslovice i mudre izreke. Nakon cjeline koja sadrži narodne tekstove slijedi *Računica*. Uče se rimske i arapske brojke, jedinice, desetice, računanje s brojevima do 20 (zatim do 100 i 1000), mjere, osnovne računске operacije, a sve lekcije uključuju zadatke za vježbu te posebice pismeno računanje.

ZAKLJUČAK

Analizom devet navedenih udžbenika uočavamo njihovu strukturalnu sličnost. Gradivo je uglavnom raspoređeno u dvije veće cjeline. U pet udžbenika: *Čitanci* iz 1902. godine, Anderličevoj *Čitanci*, Peulićevoj *Abecedarki* i Hercegovojoj *Novoj Abecedarki* i Štromarovojoj *Početnici* gradivo je strukturirano na taj način (početnica i čitanka ili početnica i računica).

Čitanka Bosanca i Ratkovića te Ratkovićeve *Čitanka* strukturirane su jednako – gradivo je raspoređeno u osam, odnosno šest cjelina (jer se poslovice i zagonetke ponavljaju): poslovice, pitalice, pripovijetke, zagonetke, pjesme zagonetke, poslovice, rukopisi.

Sadržaj *Početnice za nepismene* (1945.) nema stroge formalne podjele na cjeline, no možemo ih razabrati šest: abeceda, narodne poslovice i mudrosti, pravila pisanja, tekstovi, ćirilica i tekstovi na ćirilici, računica. Gradivo *Početnice za odrasle* iz 1948. godine raspoređeno je u tri cjeline: početnica, čitanka, računica.

Gradivo unutar udžbenika također se obrađuje na vrlo sličan način. Svi analizirani udžbenici započinju obradom slova abecede, iako ne abecednim redosljedom. Uglavnom se počinje obradom samoglasnika, svih pet odjednom, skupina samoglasnika, ili se započinje samoglasnikom, a zatim slijedi obrada suglasnika i tako dalje dok se ne obrade sva slova abecede.

U većini udžbenika najprije se obrađuju mala pisana i tiskana slova (usporedo), a tek pri kraju početnice nalazi se čitava abeceda (ne uvijek porredana abecednim redosljedom slova) u koju su uključena i velika pisana i tiskana slova.

U nekim udžbenicima brojevi i njihovo pisanje uklopljeni su unutar početnice (kao što je slučaj s Anderličevim udžbenikom), a u drugim su udžbenicima osnovna znanja o brojevima, računskim operacijama, mjerama i slično predstavljena u posebnim dijelovima udžbenika – računicama (*Peulićeva Abecedarka*, *Početnica za nepismene* iz 1945., *Početnica za odrasle* iz 1948.).

Ilustracije su sastavni dio početnica, prikazuju predmete koji počinju slovom koje se obrađuje, dakle, vrlo su važne upravo za prepoznavanje i usvajanje slova koje se obrađuje. U udžbenicima za opismenjavanje odraslih iz tridesetih, četrdesetih i pedesetih godina XX. stoljeća ilustracije i fotografije javljaju se i u drugim cjelinama kao popratni sadržaji tekstova. Popratne sadržaje čine i tekstovi te ilustracije otisnute na koricama pojedinih udžbenika. To su ilustracije prizora poučavanja na naslovnici Anderličeve *Čitanke*, prizora čitanja u kućnom okružju na naslovnici Peulićeve *Abecedarke* (na čijoj su koricama otraga i tekstovi koji propagiraju čitanje i *Društvo sv. Jeronima*, *Maticu hrvatsku*, *Društvo hrv. književnika* u Zagrebu te *Klub ABC*). Hercegova *Nova Abecedarka* na koricama propagira *Seljačku slogu*, *Hrvatsku seljačku zadružnu banku* te *Glavnu zadrugu* u Zagrebu.

Tekstovi za vježbanje čitanja – u sklopu cjeline udžbenika koja se obično naziva čitankom – poučni su, prigodni, molitve, zagonetke, pitalice, poslovice, pripovijetke, pjesme, u udžbenicima iz vremena Drugoga svjetskog rata posvećeni Titu, partiji, borbi, ali su i zemljopisnih, povijesnih, prirodopisnih

sadržaja. U početku su otisnuti većim slovima i kraći, a zatim se veličina slova smanjuje, a tekstovi produžavaju.

Metodički instrumentarij (u obliku definiranja pojmova, posebno istaknutih pitanja, zadataka i slično) uopće se ne pojavljuje u nekim starijim analiziranim udžbenicima. U nekima od njih (*Čitanka iz 1902.*) javlja se na kraju udžbenika u obliku zadatka *Čitaj i napiši* pri obradi brojeva. Definiranje pojmova uz primjere za navedene definicije javlja se u udžbenicima iz polovice četrdesetih godina XX. stoljeća (*Počernica iz 1945.*), kao i bilješke koje objašnjavaju pojmove i osobe koje se rabe u tekstovima te zadaci tipa *čitaj i napiši* i *računaj i napiši*.

Analiza udžbenika i organizacijski oblici (pomoću kojih je opismenjavanje provedeno) pokazuju napore ulagane u izobrazbu i opismenjavanje odraslih tijekom prve polovice prošloga stoljeća.

LITERATURA:

1. Anderlič, F.: *Čitanka za abecedarce*, Zagreb, 1905.
2. Bosanac, S., Ratković, S.: *Čitanka za odrasle I.*, Zagreb, 1923.
3. Cuvaj, A.: *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I.–XI., Zagreb, 1910.–1913.
4. *Čitanka za odrasle abecedarce u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1902., 1906., 1909., 1913., 1914.
5. *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. V., Zagreb, 1988.
6. Franković, D. (ur.): *Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj*, Zagreb, 1958.
7. Granec, J.: *Obrazovni tečajevi za analfabete*, Napredak, 42(1901.)44, 705–707
8. Herceg, R.: *Nova Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenjaka*, Zagreb, 1926.
9. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I., Zagreb, 1983.
10. Kolin, M.: *Kako ćemo se osloboditi analfabetizma*, Dubrovnik, 1911.
11. Ogrizović, M.: *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB–e*, Zagreb, 1960.
12. *Pedagogijska enciklopedija*, Zagreb, 1895.–1906.
13. *Pedagogijski leksikon – priručnik za teoriju i praksu uzgoja*, Zagreb, 1939.
14. *Pedagoška enciklopedija*, Beograd [etc.], 1989.
15. Peulić, A., Herceg, R.: *Uputa za poučavanje odraslih nepismenih*, Zagreb, 1911.
16. Peulić, A.: *Abecedarka za poučavanje odraslih nepismenjaka*, Zagreb, 1912.
17. *Počernica za nepismene*, Zagreb, 1945.
18. *Počernica za odrasle*, Zagreb, 1948., 1949.
19. *Pokret za pismenost*, Zagreb, 1938.
20. Ratković, S.: *Čitanka za analfabetske tečajeve I.*, Zagreb, 1931.
21. Steinman, Z.: *Obavezno školovanje u SR Hrvatskoj*, Zagreb, 1964.
22. Štromar, M.: *Počernica za odrasle*, Zagreb, 1954.

TEXTBOOKS FOR INTRODUCING LITERACY TO ADULTS AT THE FIRST HALF OF 20TH CENTURY (Summary)

Be acquainted with the basic skills – reading and writing – is the measure of the education level of individuals as well as of a society. The number of illiterates indicates the level of educational backwardness of a nation. At some point back the census started to notice literate and illiterate population.

In the Kingdoms of Croatia and Slavonia it was possible to monitor the number of illiterates since the census in King Stephen's crown lands (1870, 1880 and 1890). In the end of 19th century (census of 1880) in Croatia and Slavonia 77,9% of adult illiterates was recorded. In the next 30 years this number of illiterate population over 12 years of age decreased to 48,8% (data from 1910). In the same period in Istria and Dalmatia 39% and 63% of corresponding illiterates was recorded.

Campaign of suppressing illiteracy in Croatia and Slavonia intensified at the beginning of the 20th century by means of organising courses for introducing literacy and spread to Dalmatia. In addition to the courses the campaign included lectures for people (held by teachers from primary schools, professors, university students and students from higher grades of secondary schools).

In this segment of suppressing illiteracy it is important to point out the role of the *Society of Croatian University Graduates for Suppressing Illiteracy*, established in 1905 (later renamed into *Club ABC*).

The Royal Government also fought illiteracy and in 1902 published the *Reading–book for adult beginners in Croatia and Slavonia*.

Besides this Reading–book published at the beginning of 20th century the Reading–book and method for introducing literacy to adults by Franjo Anderlić, teacher from Zagreb, was published. In his textbook Anderlić worked out on the base of the pray *Our Father* the method for teaching illiterates to read and write, named *Anderlić method*. He ran several courses of 10 to 15 days, and his Reading–book gave additional stimulus to the campaign against illiteracy in Dalmatia.

The Society of Croatian University Graduates for Suppressing Illiteracy was very active. Six years after establishing the textbook *Primer. New method of training illiterates* by Antun Peulić was published by the Society. Also in 1911 Antun Peulić and Rudolf Herceg wrote *Instructions for teaching adult illiterate people*. Rudolf Herceg was writer of textbooks for introducing literacy to adults, so called *Primers*, that were re–published for many times.

Teachers, professors and students introducing literacy to adults in Istria used Anderlič's *Primer* and the *Primer* published by *Club ABC*. Students were organised in Societies *Dobrila* and *Istria*, for introducing literacy.

In March 1912 vice-roy of the Kingdoms of Croatia, Slavonia and Dalmatia issued the decree with instructions about courses for introducing literacy. The aim of these courses was clear: to give a chance to people who did not attend the primary school to obtain except religious and ethic instructions the skills useful in everyday life – reading, writing, calculating. Together with the decree the teaching plan and program for textbooks for elementary education of adults was issued too.

In twenties and thirties of 20th century reading-books intended to adults and to courses introducing literacy, by Stjepan Bosanac and Stjepan Ratković, very popular authors of reading-books for schools in Croatia, were published. They worked together on *Reading-book I for adults* (Zagreb, 1923), and Ratković wrote *The Reading book I for courses introducing literacy* (Zagreb, 1931).

In 1927 the *University extension* was established in Zagreb with three- and five-months courses for introducing literacy in cities and shorter ones in villages.

During the Second World War on the territory under competence of partisans many courses for introducing literacy were run. We found data about 150 courses for introducing literacy in 1943 and two years later this number increased to 500 courses. Activities about introducing literacy were very intensive from the end of the war till 1948. In 1945 the *Primar for illiterates* was published (edited by Z. Špoljar, Z. Munko and T. Prodanović).

It can be generally considered that the holistic attitude to elementary education in Croatia started in 1947. That year government of Peoples Republic of Croatia issued the *Decree about schools for general education of adults* as well as *Frame plan about people education*. Schools were established in major cities and industrial centres (the very first in Zagreb in 1947); the teaching plan and program for elementary education of adults was issued only in 1961. Nevertheless, literacy was further introduced to adults and new textbooks – primaries – were published. In 1948 so called *editorial board* wrote the *Primar for adults*.

In fifties, when the national education came under special social care about education of adults, the *Primar for adults* by Makso Štromar was published (4th modified edition was published in 1954 by Školska knjiga).

This paper gives the comparative review of text-books/primaries for introducing literacy to adults at the first half of 20th century. Design, contents, arrangement of teaching materials, illustrations, the way of interpreting the te-

aching materials, defining of the concept etc. shall be analysed in order to point out similarities as well as differences between them.